

Gəray Aydın oğlu ƏLİYEV
Sumqayıt Dövlət Universitetinin doktorantı
E-mail: gerayaliyev1907@gmail.com

AZƏRBAYCANDA REAL İQTİSADİYYATIN KREDİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ BANKLARIN ROLUNUN ARTIRILMASI YOLLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – Azərbaycanda real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bankların rolunun artırılması yollarının müəyyənlişdirməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə reallaşdırılan iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsi problemləri baxılmış və ümumiləşdirilmişdir. Real iqtisadiyyatın resurslarından səmərəli istifadə olunmasında kredit mexanizminin əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır. İqtisadiyyatın real sahələrinin kreditləşdirilməsində bankların rolunun əhəmiyyəti verilmişdir. İqtisadi fəaliyyət subyektlərinin əlçatan kredit resursları ilə təmin edilməsinin vacibliyi bildirilmişdir. Yaxın perspektivdə Azərbaycanda real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bankların rolunun artırılması yollarına dair təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın metodu – olaraq təhlil, sintez və ümumiləşdirmə kimi elmi metodları götürülmüşdür. Eyni zamanda, real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bankların rolunun artırılması ilə bağlı araşdırmalar aparmış tədqiqatçıların elmi əsərlərinə istinadlar olunmuşdur.

Tədqiqatın nəticələri – kimi, əsasən, məqalədə əldə olunan elmi nəticələrdən real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bankların rolunun artırılması tədbirlərinin və fəaliyyət strategiyalarının hazırlanmasında istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Açar sözləri: Azərbaycan, real iqtisadiyyat, kreditləşdirmə, kredit resursları, iqtisadiyyatın kreditlərə tələbatı, real iqtisadiyyatın inkişaf perspektivləri, bank-kredit təşkilatları.

UOT: 336.1:336.7:336.77

JEL: E44; F65; G21; G32; P34

DOI: <https://doi.org/10.54414/ETQA5294>

Giriş

Real iqtisadiyyat ölkənin sabit iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edir. Onun əhəmiyyəti ölkənin müəssisələri sayəsində cəmiyyətin hər gün istifadə etdiyi iqtisadi səmərələr yaranmaqla özünü göstərir. Real iqtisadiyyatın vəziyyəti istənilən dövlətin ixtisaslaşmasını, inkişaf və iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsini müəyyənlişdirən amildir. Real iqtisadiyyat dedikdə, bir qayda olaraq, maddi və qeyri-maddi əmtəələrin və xidmətlərin istehsal olunduğu sənaye sahələrinin məcmusu başa düşülür. Real iqtisadiyyatın əmtəə və xidmətlərin istehsalını, daxili bazarda tədarük və satışı təmin edir, şəxsi və sənaye istehlakı məqsədlə mallara (xidmətlərə) tələb yaradır [1, s.77]. Real iqtisadiyyat - maliyyə sektoruna aid olan maliyyə-kredit və mübadilə əməliyyatları istisna olmaqla, maddi və qeyri-maddi əmtəə və xidmətlər istehsal edən iqtisadi fəaliyyət sahələrinin məcmusudur ki, buraya hasilat və emal sənayesi, məişət və digər xidmətlərin göstərilməsi müəssisələrindən ibarət

sənaye istehsalı daxildir. Real iqtisadiyyatın əsasını kənd və sənaye məhsullarının istehsalı təşkil edir. Məhz istehsal sferasında istehsalçı təbiətlə qarşılıqlı əlaqədə olur, yeni maddi nemətlər yaranır, buradan da real iqtisadiyyatın məzmununu müəyyənlişdirmək olar: 1. İnsan təbiətin substantsiyasına birbaşa transformativ təsir göstərir; 2. Belə təsirin nəticələri cəmiyyətin ən əsas ehtiyaclarını ödəmək üçün nəzərdə tutulur; 3. Maddi ilkin şərait yaradılır ki, onlar olmadan başqa sahələrin (incəsənət, idman, səhiyyə, təhsil və s.) inkişafı qeyri-mümkündür.

Azərbaycanda real iqtisadiyyatın kredit təminatında bankların rolunun tədqiqi

Müasir şəraitdə real iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsində banklarının rolunun öyrənilməsi vəzifəsi olduqca aktuallaşır. Dövlətin bank sistemi ölkədə biznes proseslərinin inkişafı mexanizmində əsas element kimi çıxış edir. Funksional tədbirlər çərçivəsində bank sektoru real iqtisadiyyatı kredit bazasının maliyyə resursları ilə “qidalandıraraq”

stimullaşdırır. Ancaq bu proseslərin bir-biri ilə əlaqəli olduğu başa düşülməlidir. Bank sektoru real iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırır, öz növbəsində real iqtisadiyyat müvəqqəti sərbəst maliyyə resurslarının mərkəzləşdirilməmiş fondlarının formalaşdırılması yolu ilə ölkə banklarının inkişafına təsir göstərir. Bank sisteminin sabitliyi iqtisadi inkişafın faza və tsiklindən, makroiqtisadi vəziyyətdən, pul sisteminin vəziyyətindən, təsərrüfat subyektlərinin ödəmə qabiliyyətindən, əhəlinin yığımlara meylindən, maliyyə sisteminin sabitliyindən və s. asılıdır. Əsas odur ki, iqtisadi mühitin bank sektorunun sabitliyinə təsirini düzgün qiymətləndirməklə bu sektorun ölkə iqtisadiyyatına nə dərəcədə integrasiya olunduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır. Banklar kredit mexanizmindən daha düzgün və səmərəli istifadə məqsədilə konkret kredit siyasəti hazırlayırlar. Çünki onların fəaliyyətinin uğuru və gələcək inkişafı kredit siyasətindən asılıdır. Kommersiya bankları mərkəzi bankın pul-kredit siyasətinin reallaşdırmaqla tədaviyədəki pul kütləsinin maliyyə sabitliyinin və normal iqtisadi artım tempinin qorunması məqsədlərinə uyğun olmasını təmin edir. Bankların resurslarından istifadənin ən mühüm və ənənəvi üsulu, eləcə də davamlı iqtisadi artımın dəstəklənməsi və dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılmasının əsas üsullarından biri real iqtisadiyyatda iqtisadi subyektlərə kredit verilməsidir.

Kredit siyasətinin açıq-aydın aktuallığına baxmayaraq, hər bir kommersiya bankı bunu daim və ya sistemli şəkildə həyata keçirmir. Kredit siyasəti borc verənə və birbaşa borcalana verilən əsas tələbləri, kommersiya bankının konsepsiyasını müəyyənləşdirir və kredit bazarında prioritetləri önə çəkir. Kredit siyasəti kredit işinin həyata keçirilməsi və aparılması üçün zəmin yaratmalı, kreditləşmənin ən mühüm vəzifələrini, məqsədlərini, həyata keçirilməsi qaydalarını əks etdirməlidir. Kommersiya bankları tərəfindən kredit siyasəti formalaşdırılarkən əsas məqsəd müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsidir ki, onun əsasında minimum risklə maksimum mənfəət əldə etmək mümkündür. Kommersiya bankları öz inkişaf və təkmilləşdirmə strategiyasını formalaşdırırlar ki, bu da kredit siyasətidir. Kommersiya banklarının reallaşdırdığı kredit siyasəti aşağıdakı kimi alt məqsədlərin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur: aktivlərin yaradılmasına minimal təsir göstərəcək

risk səviyyəsinə nail olmaq; kredit əməliyyatları sahəsində peşəkarlardan ibarət komanda yaratmaqla kredit portfelinin yüksək səviyyədə olmasını təmin etmək; müştərilərlə səmərəli əlaqələrin inkişafı yolu ilə sabit, daimi gəlir əldə etmək və s.

Bankın yuxarı rəhbərliyi kredit siyasətini hazırlayır. Bundan əlavə, onu təkmilləşdirir və kredit fəaliyyətinin bir qrup əsas istiqamətlərini formalaşdırır: bank işçilərinin rəhbər tutduğu standartlar və müxtəlif meyarlar; kreditləşmə sahəsində strateji əhəmiyyətli qərarların qəbul edilməsinə görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin əsas hərəkətləri; kommersiya bankının kredit fəaliyyətinin keyfiyyətinə və işinə nəzarət. Kommersiya banklarının rəhbərliyi kredit siyasətini hazırlamaqla bərabər kredit portfelinə müəyyən amillərə əsaslanaraq formalaşdırır. Kredit siyasətinin formalaşmasında amillər obyektiv (makroiqtisadi, regional və sektoral) və subyektiv (bankdaxili) amillərə bölünür. Beləliklə, kommersiya bankının kredit siyasətinin əsas rolu pul vəsaitlərinin toplanması və onların investisiyası sahəsində bank fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Kredit siyasəti bankın fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirir, onun səmərəliliyini artırır və kredit fəaliyyəti sahəsini təkmilləşdirir. Bu siyasət bank və müştəriləri arasında kredit münasibətlərinin yaxşılaşdırılması və inkişaf etdirilməsi məqsədi daşıyır. Kommersiya bankı kredit siyasətini bankın nəzərdə tutduğu strategiyalara əsaslanaraq, əsas diqqəti kapitalın artımına, gəlirlərin artmasına, likvidliyin təmin edilməsinə və saxlanmasına, riskin azaldılmasına yönəldir. Bank mənfəəti artırmaq üçün böyük həcmdə bank əməliyyatlarına, xidmətlərə malik olmalıdır. Bütün amillərin düzgün təhlili və kredit siyasətinin bank təşkilatına rəşional şəkildə tətbiqi kommersiya bankının daha rəqabətqabiliyyətli olmasına və mənfəətini artırmağa imkan verəcəkdir. Kredit siyasəti ölkənin mövcud qanunvericiliyinə, habelə Mərkəzi Bankın tələblərinə və ölkədəki iqtisadiyyatın ümumi istiqamətinə zidd olmamalıdır. Kredit siyasəti elə hazırlanmalıdır ki, o, kommersiya bankının məqsəd və vəzifələrinə uyğun olmalı və bank fəaliyyətinə yalnız müsbət təsir göstərməlidir.

Kommersiya banklarının kreditləri müəssisə vəsaitlərinin əsas mənbəyi olaraq qalır. Kredit vermək kommersiya banklarının resurslarından istifadənin ənənəvi üsuludur. İlkin dövrlərdə banklar

sırf kredit təşkilatları kimi yaradılıb, əsas gəliri bankın cəlb etdiyi kreditlər üzrə aldığı faizlər və bankın cəlb etdiyi əmanətlər idi. Hazırda kreditləşmə ilə yanaşı, real iqtisadiyyatın müəssisələri ilə banklar arasında qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif formaları mövcuddur: hesablaşmalar və ödənişlər, valyuta əməliyyatları, vəsaitlərin yerləşdirilməsi, trust əməliyyatları, lizinq, əmlakın qiymətləndirilməsi, mobil bank xidmətləri, bank zəmanətlərinin verilməsi, konsaltinq və informasiya xidmətlərinin göstərilməsi və s. Kreditləşmə hazırda iqtisadi inkişaf üçün əsas daxili stimullardan biridir. İstehsalçılara kredit dəstəyi və bu əsasda iqtisadi artımın, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, səmərəli tələbin yaradılması və bunun nəticəsində inflyasiyanın aşağı salınması məsələləri indiki dövrdə xüsusilə aktualdır. Bankların real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində aparıcı rolu bankların yüksək resursunun, intellektual potensialının olması, ölkənin bank sisteminin tipi ilə bağlıdır [2, s.21].

Ümumiyyətlə, bank kreditləri ənənəvi olaraq real iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun mühüm mənbəyi olmuşdur. Kreditlər müəssisələrin investisiya prosesini həyata keçirmək imkanlarını genişləndirir, investisiya layihələrinin reallaşdırılmasını, habelə kapitalın dövriyyəsinə sürətləndirir. Banklar bazar şəraitində ölkənin maliyyə sisteminin əsasını təşkil edir, pul vəsaitlərinin onları saxlayanlardan investisiya edənlərə köçürülməsinin əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Bank krediti kreditör və borcalan arasında qarşılıqlı əlaqənin məhsuludur və birincisi gəlir əldə etmək məqsədilə geri ödəmə əsasında kredit kapitalını nağd şəkildə verən bank və ya bank olmayan kredit təşkilatıdır [3, s.13]. Bank kreditləri bazarı iqtisadi sistemin və hər şeydən əvvəl investisiya sektorunun mühüm tərkib hissəsidir. Bank krediti əsasən əmtəə və pul kapitalına xidmət etməyə başlayanda o zaman real iqtisadiyyatdan ticarət və maliyyə sektorlarına investisiya resurslarının axını qaçılmaz olur ki, bu da real investisiyaların daralmasına səbəb olur. Bankların investisiya fəaliyyətinin təhlili zamanı nəzərə alınmalı olan digər nəzəri və metodoloji məqam investisiyaların mikro və makroiqtisadi aspektlərini üzvi şəkildə birləşdirməsidir. Hazırda Azərbaycanda real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində ən geniş yayılan üsul məhz bank kapitalının sənaye kapitalına çevrilməsi formalarından biri kimi bank kreditləşməsidir. Əksər Azərbaycan

bankları rəqabət qabiliyyətliliyini yalnız qısamüddətli kreditləşmə sahəsində, əsasən müəssisə və təşkilatların cari fəaliyyəti üçün maliyyə resursları ilə təmin etmək sahəsində nümayiş etdirə bilər. Kapitallaşmanın səviyyəsinin aşağı olması bankların güclənməsinə və iqtisadiyyatda onların funksional rolunun artmasına mane olan səbəblərdəndir [4, s.75].

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında banklar pul dövriyyəsinə gücləndirir, milli valyutanı qoruyur, sabitliyini təmin edir və onun məzənnəsini xarici ölkələrin valyutalarına nisbətə müəyyənləşdirir, pul siyasətinin müəyyən alətlərindən istifadə edir və beləliklə də iqtisadiyyatın inkişafını təmin edir. Azərbaycanın Mərkəzi Bankı dövlət bankı olmaqla özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə ölkə iqtisadiyyatının idarə edilməsində, inkişafı və tənzimlənməsində birbaşa iştirak edir. Mərkəzi Bank iqtisadiyyatın aparıcı strukturları olan digər banklarla çoxşaxəli əməliyyatlar aparır, normativ-hüquqi aktlar əsasında müəyyənləşdirilmiş nağd pul ehtiyatlarını saxlayır, onlara mövcud qaydalar əsasında kreditlər verir, kredit təşkilatlarının fəaliyyətini tənzimləyir, pul-kredit sferasında dövlət siyasətini reallaşdırır və ölkə iqtisadiyyatını zəruri pul kütləsi ilə təmin etmək məqsədilə dövlət qiymətli kağızlarını yerləşdirir. İqtisadi inkişafın indiki vəziyyətində bankın rolu daha da artmışdır. Çünki bank sistemi ölkə iqtisadiyyatında mikro və makro səviyyələrdə həll olunan bütün vəzifələrin kəsişmə nöqtəsidir. İqtisadi artım sürətinin təmin edilməsinə, ÜDM-in, məşğulluğun artırılmasına, inflyasiyanın azaldılmasına böyük ehtiyac olarsa, mərkəzi bank iqtisadiyyatın normallaşdırılmasında həlledici rol oynaya bilər [5, s.3].

Bank sisteminə sabitliyin yaradılması əhalinin banklara inamının vacib şərtlərindəndir. Azərbaycanda 2015-ci ilin fevral və dekabr aylarında baş verən devalvasiyadan sonra heç bir sistem əhəmiyyəti olmayan bir neçə bankın bağlanması əhali arasında müəyyən çəşqınlıq yaratmışdır. Lakin Mərkəzi Bankın reallaşdırdığı ardıcıl tədbirlər sayəsində sabitlik bərpa olunub. Mərkəzi Bankın gördüyü tədbirlərin nəticəsində bank sisteminin artım tempini iqtisadiyyatın artım tempinə uyğunlaşdırmaq, bank ekspansiyasını sabitləşdirmək mümkün olmuşdur. Bank sektorunun ölkənin iqtisadi inkişafının əsas aparıcı istiqamətlərindən biri olduğunu nəzərə alsaq, sağlam bank sistemini real iqtisadiyyatın inkişafını şərtləndirən əsas

hərəkətverici qüvvəyə çevirmək mümkündür [6, s.214].

Qeyd edək ki, real iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının dinamikasının qeyri-sabit olduğunu müşahidə olunur. Belə ki, real iqtisadiyyata yönəldilən kredit qoyuluşlarının 2010-cu ildən 2016-cı ilin əvvəlinə qədər davamlı olaraq artığını, daha sonrakı illərdə isə azaldığını və yenidən artığını görmək mümkündür. Real iqtisadiyyata ən çox 2015-ci ildə 21730,4 milyon AZN olmaqla kredit yönəldilib ki, bu 2010-cu ilə görə 2,4 dəfə, 2014-cü ilə görə 17,2%, 2016-cı ilə görə 32,1%, 2022-ci ilə görə isə 7,7% çoxdur. 2016-cı ildən bəri isə ən çox real iqtisadiyyata yönəldilən kredit qoyuluşlarının həcmi 20184,0 milyon AZN olmaqla 2022-ci ildə olmuşdur. 2022-ci ilə iqtisadiyyatın real iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının 78,0%-i özəl, 19,1%-i dövlət banklarının, 2,9%-i isə qeyri-bank kredit təşkilatlarının payına düşdüyünü görürük [7]. Azərbaycanda real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bankların rolunun qeyri-sabit olduğunu görmək mümkündür. Odur ki, Azərbaycanda real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bankların rolunun artırılması yollarının tədqiqi əsas prioritetlərdən olmalıdır.

Yaxın gələcəkdə bankların rəqabət qabiliyyətinin artırılması, beynəlxalq kredit təşkilatları və dünya bankları ilə əlaqələrin gücləndirilməsi, kreditlərdən səmərəli istifadənin təmin edilməsi, əmanətçilərin banklara inamının artırılması, xarici öhdəliklərin artmasının qarşısının alınması, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə real iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmnin artması, bank xidmətlərinin çeşidinin genişlənməsi və onların keyfiyyətinin yüksəldilməsi Azərbaycanın bank sektorunun qarşısında duran strateji vəzifələrdəndir [8, s.283].

Müasir dövrdə Azərbaycanda real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bankların rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri

Yeni müəssisələrin yaradılması, yerli istehsal sahələrinin fəaliyyətinin stimullaşdırılması, idxaldan asılılığın azaldılması və idxalı əvəz edən sahələrin inkişaf etdirilməsində özəl sektorun rolunun artırılması və bu istiqamətlərdə tədbirlərin reallaşdırılmasında bank kreditləşdirilməsi önəmli rol oynayır. Bütün bunların fonunda demək olar ki, Azərbaycanda yaxın gələcəkdə real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsində bank təşkilatlarının rolunun

gücləndirilməsi və bu məqsədlə mövcud qanunvericiliyin və dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsi, dövlət və özəl sektor arasında, xüsusən də banklar və özəl sektor subyektləri ilə qarşılıqlı əlaqənin yeni səviyyəyə qaldırılması, sahibkarlıq subyektləri arasında əlaqələrin genişləndirilməsi, o cümlədən investisiya və innovasiya yönümlü layihələrinin cəlb edilməsinin artırılması zəruridir. Real iqtisadiyyatın subyektlərinin kredit qabiliyyətinin təmin edilməsi və bu sahədə müvafiq tədbirlərin görülməsi məqsədilə səmərəli maliyyə mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi çox mühüm şərtidir. Real iqtisadiyyatın subyektlərinin öz fəaliyyətlərinin rentabellik səviyyəsini saxlaması üçün onların kredit resursları ilə təminat və kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin münasib olması böyük önəm daşıyır [9, s.132]. Ölkə iqtisadiyyatının səmərəli fəaliyyətinin ən mühüm elementi real iqtisadiyyatın stabil fəaliyyətidir ki, müasir şəraitdə onu bank sektoru ilə aktiv qarşılıqlı əlaqə olmadan təsəvvür etmək çətindir. Müasir şəraitdə kreditin rolunu qiymətləndirmək çətindir. Banklar və həmçinin, digər maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən verilən kredit ölkədə məhsuldar qüvvələrin inkişafını stimullaşdırır, kapital mənbələrinin formalaşmasını təkrar istehsalı genişləndirmək məqsədilə sürətləndirir. Kredit dəstəyi olmadan müəssisə və təşkilatların sürətli və davamlı inkişafını, iqtisadi məkanda müxtəlif fəaliyyət növlərinin tətbiqini təmin etmək qeyri-mümkündür. Digər tərəfdən, kreditləşmə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatında müəyyən risklə əlaqələndirilir. Odur ki, bankların və kredit təşkilatlarının kredit portfelinin daimi təhlili kredit və digər növ bank risklərinə nəzarəti və vaxtında idarə olunmasını təmin edəcəkdir.

Real iqtisadiyyatdakı müəssisələrə banklar tərəfindən kredit verilməsinin həcmi genişləndirmək üçün əhəmiyyətli bank riskləri problemi həll etmək lazımdır. Bank risklərini, baş vermə dairəsindən asılı olaraq, xarici və daxili olaraq bölmək məqsəduyğundur. Xarici risklərə bankın özünün və ya müştərilərinin fəaliyyəti ilə birbaşa bağlı olmayan bank riskləri daxildir. Xarici risklər inflyasiya, bazar likvidliyinin azalması, bazar şəraiti, makroiqtisadi proseslərlə əlaqədar malların, xidmətlərin istehsalı və satışı prosesləri ilə əlaqəli iqtisadi risklərdir. Bu xoşagəlməz hadisələrin baş vermə ehtimalı həm bank - kreditor

və investor, depozitləri alan, həm də firmalar üçün - investisiyaların alıcıları və borc alanlar, əmanət sahibləri üçün təhlükəlidir. Nəticə etibarilə, xarici bank risklərinin mənbələrinə siyasi, sosial-iqtisadi proseslər və müvafiq olaraq onların dəqiqliyinin tam olmaması nəticəsində banka vura biləcək zərərlər daxildir.

Müəssisələrin kifayət qədər ödəmə qabiliyyətinin olmaması kreditləşmədə xarici risklərin yüksək səviyyəsini şərtləndirən amildir. Banklar girov kimi sahibkarların likvid əmlakını almaq istəyirlər ki, bu da kreditlərin ödənilməsi ilə bağlı bütün mümkün riskləri tam əhatə edə bilər. Bəzən isə bankların tələbi ilə girovun dəyəri bu riskləri iki dəfədən çox ödəməlidir. İndi sahibkarların girovu kimi əksər banklar həqiqətən də yalnız daşınmaz əmlaka üstünlük verirlər və nə dövrüdə olan malları, nə də avadanlıq və mexanizmləri nəzərə almırlar. Göründüyü kimi, bank üçün riskdən qaçmağın ən məqbul çıxış yolu müştərilərdən qəbul edə biləcəkləri girovun nəzərdən keçirilməsidir. Girovların diversifikasiyası banklara öz kredit portfelinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa və bununla da kreditlərin ödənilməsi riskini minimuma endirməyə imkan verəcək. İnvestisiya krediti üçün müraciət edərkən müəssisələr üçün müsbət maliyyə göstəricilərinin olmaması ilə bağlı problemlərə gəlincə, banklar kredit müqavilələrinin bağlanması sahəsində öz siyasətlərini nəzərdən keçirməli və müəssisə tərəfindən maliyyə sabitliyinin təsdiq edilməsinə dair tələbləri azaltmalıdırlar.

Daxili risklər bankın maliyyə bazarında əsas və köməkçi fəaliyyəti ilə bağlıdır. Əsas bank fəaliyyətinin risklərinə faiz dərəcəsi, valyuta riskləri, verilmiş kreditlərin ödənilməsi riski, bankların hesablaşma, faktoring və lizinq əməliyyatları üzrə qiymət riskləri, habelə maliyyə alətlərinin bazar likvidliyinin azaldılması və bank kapitalının yenidən investisiya edilməsi riskləri daxildir. Beləliklə, daxili bank riskləri bankın borcalanların, investisiyaların alıcılarının və bankın digər müştərilərinin idarəetmə qərarlarının həyata keçirilməsi prosesində həmişə iştirak edə bilməməsi ilə əlaqələndirilir. Daxili və xarici bank riskləri arasında sıx əlaqə mövcuddur ki, onların minimuma endirilməsi yolları işlənilib hazırlanarkən bunlar nəzərə alınmalıdır. Daxili bank risklərinin idarə edilməsi bankın maliyyə fəaliyyətinin səmərəlili-

yini və onun davamlılığını artırmaq məqsədi daşıyır. Risklərin idarə edilməsinin yüksək səmərəliliyinə nail olmağın ən yaxşı yolu bankın strategiyasını onun fəaliyyətində dəyişən maliyyə, siyasi, texnoloji və sosial şəraitə uyğunlaşdırmaqdır. Kredit təşkilatları arasında mövcud rəqabət şəraitində daxili bank risklərinin idarə edilməsinin etibarlı vasitələrindən biri idarəetmə səlahiyyətlərinin davamlı olaraq yenilənməsi və qeyri-mərkəzləşdirilməsi, bankda biznes proseslərinin idarə edilməsinin mühüm funksiyalarının yenidən bölüşdürülməsidir. Bu proses davamlı olmalı və peşəkar şəkildə hazırlanmış və sınaqdan keçirilmiş təlimatlara uyğun aparılmalıdır. Belə təşkilati-maliyyə restrukturizasiyası maliyyə bazarının subyektləri kimi bankların idarə edilməsinin "reinjini-rinqi" adlanır.

Bankın maliyyə idarəçiliyi cəlb edilmiş vəsaitlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, onların kreditlərə və əmanətçilərə vaxtında və tam qaytarılmasına yönəldilməlidir. Bu problemin həlli bankda cari likvidliyin idarə olunması sisteminin yaradılmasını, bankın aktiv və öhdəliklərinin müddət və məbləğlər üzrə balanslaşdırılmasını, müvafiq ehtiyatların olmasını, kredit portfelinin və depozitlərinin yüksək keyfiyyətinin təmin edilməsinə nəzərdə tutur. Mövcud kredit bazarının müəyyən edilmiş riskli seqmentlərini nəzərə alaraq kredit qoyuluşlarının effektiv və əsaslı diversifikasiyası ölkənin kommersiya banklarının və digər kredit təşkilatlarının ümumi kredit portfelini səmərəli idarə etməyə imkan verəcəkdir [10, s.122]. Aparılan təhlillərə əsasən real iqtisadiyyatın bank kreditləşməsinin roluna bunlar daxil edilə bilər: müəssisədə kapitalın fasiləsiz dövrüyyəsini və genişləndirilmiş təkrar istehsal prosesinin təmin edilməsi; maliyyə resurslarının yerləşdirilməsinin rasionallığının və onlardan istifadənin səmərəliliyinin artırılması; qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunması prosesində bankın maliyyə-iqtisadi potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması və əlavə dəyərin kapitallaşdırılması prosesinin aktivləşdirilməsi; innovasiya üçün stimulyator kimi texnologiyaların, bankın idarəetmə prosesinin təkmilləşdirilməsi, müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılması; ölkənin büdcə gəlirlərinin, ÜDM-in həcmının artırılması və s.

Nəticə

Beləliklə, real iqtisadiyyat üçün bank kreditləşməsi iqtisadi fəaliyyətin yeni növlərinin inkişafı, satışın artırılması, innovasiyaların tətbiqi və maliyyə axınlarının optimallaşdırılması üçün imkanlar açır. Banklar öz növbəindən faizdən sabit gəlir əldə edir ki, bu da onun mənfəətini, kredit portfelinin diversifikasiyasını təmin edir, maliyyə vəziyyətinin sabitliyinin artmasına səbəb olur. Bütövlükdə bank sektorunun müştərilərə əlverişli şərtlərlə kredit verməsi prosesin hər iki iştirakçısı üçün qarşılıqlı faydalıdır.

Bütün bunlara əsaslanaraq real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsini zəruri hesab edirik. Fikrimizcə, real iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- bank mütəxəssislərinin ixtisasının artırılması;
- hüquqi şəxslərin kreditləşdirilməsində risklərin və ümitsiz kreditlərin sayının azaldılması üçün tədbirlərin formalaşdırılması;
- həm kredit verildikən, həm də kredit müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddətdə girov qoyulmuş əmlakın yoxlanılmasının təmin edilməsi;
- şübhəli borclar üzrə mümkün itkilər üçün ehtiyatların tam həcmdə formalaşdırılması;
- ərizələrə baxılma vaxtını azaldacaq standartlaşdırılmış prosedurların tətbiqi;
- hüquqi şəxslərə kreditlərin verilməsi şərtlərinin, onların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş daha geniş dövlət və regional səviyyədə tədbirlər kompleksinin təşkili və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Колумбитов, Д. Б. Современные тенденции банковского кредитования реального сектора экономики / Д. Б. Кулумбетова, Б. Б. Дуйсенбаева, А. Ж.

Сугурова // Экономика и управление: научно-практический журнал. – 2019. – № 6(150). – С. 76-81.

2. Абузярова, Э. Р. Анализ роли коммерческих банков в кредитовании реального сектора экономики / Э. Р. Абузярова // Евразийский союз ученых. – 2015. – № 9-1(18). – С. 21-25.

3. Джандигова, З. М. Актуальные проблемы банковского кредитования реального сектора экономики / З. М. Джандигова // Финансовые рынки и банки. – 2018. – № 3. – С. 13-15.

4. Kamilov A. Azərbaycan bank kapitalının real sektorun maliyyələşdirilməsinə cəlb edilməsi yolları. İpək yolu, №2, 2017, s.72-79.

5. Mirhadi İ.S. Mərkəzi Bankın ölkə iqtisadiyyatının stabil inkişafında rolunun yüksəldilməsi yolları. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avto-referatı, Bakı, 2018, 33 s.

6. Ağakışiyev Z.A. Bank sistemində sabitliyin bərpasına yönəldilmiş monetar siyasətin qiymətləndirilməsi. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi əsərləri, № 6, 2019, s.214-220.

7. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. <https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>.

8. Əliyev Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Sumqayıt SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2018.-376 s.

9. Əliyev G.A. Real iqtisadiyyat subyektlərinin kredit əlçatanlığının təmin edilməsinə nəzəri-konseptual yanaşmalar. AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2022 (iyul-avqust), s.129-136.

10. Мусаева, В. А. Особенность банковского кредитования реального сектора экономики / В. А. Мусаева, С. В. Затрапина // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2022. – № 2(55). – С. 122-124.

Герай Айдын оглы АЛИЕВ

Докторант Сумгаитского Государственного Университета

E-mail: gerayaliyev1907@gmail.com

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ РОЛИ БАНКОВ В КРЕДИТОВАНИИ РЕАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Целью исследования являются пути повышения роли банков в кредитовании реальной экономики Азербайджана. Для этого рассмотрены и обобщены проблемы кредитования реальной экономики. Обоснована важность кредитного механизма в эффективном использовании ресурсов реальной экономики. Отмечена необходимость обеспечения доступных кредитных ресурсов для субъектов экономической деятельности. Даны предложения по повышению роли банков в кредитовании реальной экономики в Азербайджане в ближайшей перспективе.

Метод исследования – использовался ряд научных методов, в том числе, анализ, синтез и обобщение. Одновременно рассмотрены научные взгляды ряда исследователей, которые изучали проблемы повышения роли банков в кредитовании реальной экономики.

Результаты исследования выражаются в разработке и применении более эффективных механизмов повышения роли банков в процессах кредитования субъектов реальной экономики.

Ключевые слова: Азербайджан, реальная экономика, кредитование, проблемы доступности кредитов, эффективность механизмов кредитования, банки, роль банков в кредитовании, кредитование субъектов реальной экономики.

Geray Aydin ALIYEV

Doctoral student of Sumgait State University

E-mail: gerayaliyev1907@gmail.com

WAYS TO INCREASE THE ROLE OF BANKS IN CREDITING THE REAL ECONOMY OF AZERBAIJAN

Summary

The purpose of the research is ways of increasing the role of banks in crediting the real economy of Azerbaijan. For this purpose, the problems of crediting the real economy have been generalized. The importance of credit mechanism in effective utilization of resources of real economy has been substantiated. The necessity of providing accessible credit resources for subjects of economic activity has been noted. Proposals to increase the role of banks in crediting the real economy in Azerbaijan in the near future have been given.

Method of research - a number of scientific methods were used, including analysis, synthesis and generalization. At the same time, scientific views of a number of researchers who studied the problems of increasing the role of banks in crediting the real economy were considered.

The results of the research are expressed in the development and application of more effective mechanisms to increase the role of banks in the processes of lending to subjects of the real economy.

Keywords: Azerbaijan, real economy, crediting, problems of credit availability, efficiency of crediting mechanisms, banks, role of banks in crediting, crediting of subjects of real economy.

Daxil olub: 15.11.2023